

krisis

TIJDSCHRIFT VOOR
EMPIRISCHE FILOSOFIE
2001 JAARGANG 2 NR.3

Wetenschap als onthaasting

En onthaasting van de wetenschap

Dick Pels

Wel, we hebben alle tijd, nietwaar Socrates?

Plato, *Theaetetus*

Self-interested science

Vijfentwintig jaar van kritisch denken en fijnzinnig empirisch onderzoek hebben weinig heel gelaten van de filosofische overtuiging dat de wetenschap een unieke, dwingende en contextoverstijgende rationaliteit bezit die rechtmatig heerst en oordeelt over gewone en meer 'plaatsgebonden' vormen van denken: de zogeheten *common sense*. Steeds meer is men 'de' wetenschap (een foute afkorting voor een enorme variëteit aan benaderingen, werkstijlen, praktijken en methoden) gaan zien als één vorm van rationaliteit te midden van vele andere, *just another story*, één van vele manieren van kijken naar de wereld, die geen van alle aanspraak kunnen maken op een overkoepelende of funderende status. Dit niet-zo-uitzonderlijke karakter van de wetenschappelijke rationaliteit werd bij voorkeur uitgedrukt in het metaforische vocabulaire van de 'kennispolitiek' (of dat van de 'kennis-als-kapitaal'), dat automatisch verwees naar allerlei aardse motieven, belangen en invloeden die voortkwamen uit de concurrentie om macht, materiële hulpbronnen en prestige, die binnen de wetenschap even hard leek te woeden als daarbuiten. Terwijl klassieke benaderingen een scherpe filosofische scheiding aanbrachten tussen cognitieve en sociale dimensies, zagen de nieuwe sceptische benaderingen kennisvorming en machtsuitoefening (of 'kapitaalvorming') als intiem verbonden en elkaar wederzijds bepalend. Dit had onmiddellijke gevolgen voor de manier waarop werd aangekeken tegen het klassieke vraagstuk van de autonomie. Het wegzinken van klassieke dichotomieën tussen waarheid en belang, rationaliteit en politiek, of feiten en waarden betekende in elk geval dat zij niet langer in staat werden geacht om effectief te patrouilleren langs de Grote Muur tussen wetenschap en maatschappij – die daardoor steeds meer begon af te kalven en in te storten.

In dit stuk neem ik dit fundamentele idee van de kennispolitiek (dat allerlei traditionele onderscheidingen uitwist) als uitgangspunt voor het maken van nieuwe onderscheidingen die een alternatieve omschrijving opleveren van het idee van wetenschappelijke autonomie. De eerste operatie die daarvoor nodig is, is het installeren van wat een 'kennispolitiek continuüm' kan worden genoemd. De zwaarbe-

waakte, enkelvoudige grens die wordt gemarkeerd door essentialistische theorieën over waarheid, logica en methode, en die wordt onderbouwd door ‘popperiaanse’ en ‘mertonische’ waarden zoals neutraliteit, belangeloosheid, gemeenschappelijkheid en universalisme, moet wijken voor een graduele reeks van kleinere verschillen, lagere muurtjes, zwakkere grenzen en ‘onbewaakte overwegen’, die het gehele spectrum bestrijkt van de micropolitiek van de wetenschap tot aan de macropolitiek van de staat, en onderweg allerlei praktijken en instituties ‘aandoet’ die deze mixen en combineren. De tweede operatie is het invoeren van een differentiële tijdsdimensie naast de traditionele dimensie van plaats, en de suggestie dat de wetenschappelijke autonomie opnieuw kan worden uitgevonden, voorbij deze filosofische demarcaties en binnen dit nieuwe kader van mengvormen en geleidelijke overgangen, door te letten op het specifieke effect van *verlangzaming of onthaasting* dat de wetenschap gradueel onderscheidt van ‘snellere’ praktijken zoals de politiek, de journalistiek, of het economisch management.

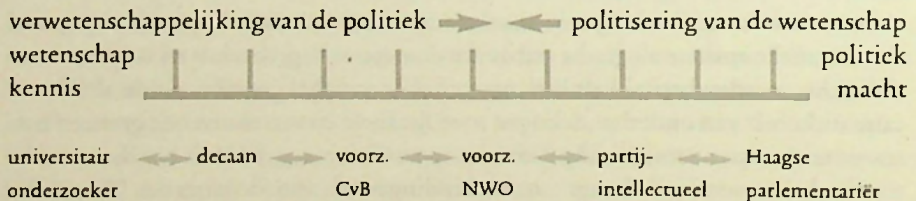
Laat ik eerst iets meer zeggen over de graduele topologie van de kennispolitiek, voordat ik het thema van de temporaliteit aansnijdt. Deze topologie sluit twee minder aantrekkelijke epistemologische opties uit, en biedt zichzelf aan als een ‘derde’ positie die de beide andere overstijgt en achter zich laat. Eén van deze is de klassieke zoektocht naar de waarheid ‘om zichzelf wille’, die de wetenschap opsluit in de zwaarbewaakte autonomie en verheven neutraliteit van haar speciale locatie (de ‘ivoren toren’). Hiertegenover houd ik (nogal abrupt en bewust-performatief) staande dat er ‘niet zoiets bestaat’ als een zoektocht naar belangeloze of waarde vrije kennis, of een vorm van discussie die los kan komen van machtswoorden, onderhandelingen of strategische berekening. Maar deze gedachte moet meteen ook worden afgezet tegen opvattingen die simpelweg stellen dat kennis en macht identiek zijn en die de domeinen van wetenschap en politiek laten vervloeien in een naadloos weefsel van relaties waarin alle verschillen tussen ‘binnen’ en ‘buiten’ verdampen, waarin mobiliteit, complexiteit en fluïditeit overheersen, en waar het vraagstuk van de demarcatie en de autonomie alle betekenis verliest.

Als autonomie niet langer in absolute termen kan worden opgeëist, op grond van de unieke epistemologische status van de wetenschap, dan kan zij nog steeds realistischer worden bepaald als een interactief en variabel gegeven: als de altijd precare uitkomst van onderhandelingen over flexibele en verschuivende grenzen tussen wetenschap en samenleving (Cozzens 1990; Gieryn 1995). Het is een dynamische toestand die evenzeer afhangt van verbindingen als van demarcaties (Fox Keller 1985, 98) en die een voortdurende performatieve inspanning vergt om een vorm van stabiliteit te realiseren die alleen maar voorlopig kan zijn. Een niet-neutrale, kennispolitieke verdediging van de wetenschappelijke autonomie vindt dan ook zijn begrip in de meerbelovende notie van de *self-interested science* (‘de wetenschap omwille van haar eigen belang’), die in onafgebroken onderhandeling verkeert over de zwakke grenzen die de verschillende institutionele vormen en locaties van de kennispolitiek en de ‘grote’ politiek van elkaar scheiden. *Self-interested science* is een ontto-

verde versie van de waardevrije zoektocht naar kennis 'om zichzelf wille', die zowel de noodzaak van professionele onafhankelijkheid onderstreept als de onmiddellijk daarmee verbonden risico's van corporatistische zelfgenoegzaamheid, monopolistische controle van hulpbronnen, en collectieve epistemische arrogantie. Ook al is wetenschap 'niets bijzonders', dan kan men nog steeds opkomen voor haar relatieve autonomie, op dezelfde illusioze en ambivalente manier waarop men de onafhankelijkheid bepleit van andere niet zo bijzondere beroepen en *communities of skill* (met inbegrip natuurlijk van de professionele politiek).

Kennispolitiek en tijdseconomie

Ik ben al begonnen met het schetsen van een continuüm van zwakke grenzen (en zwakke vormen van autonomie) waarin we het normatieve demarcatieprobleem (hoe kunnen we onveranderlijke en dwingende criteria formuleren die wetenschap afbakenen van niet-wetenschap) inruilen voor een meer descriptief georiënteerd probleem hoe we een veelheid aan onderscheidingen kunnen volgen langs een scala van instituties die niet van elkaar worden gescheiden door een Grote Kloof maar die in een evenwichtiger balans, via vele kleinere kloofjes met elkaar verbonden zijn. Dit continuüm bestrijkt het gehele institutionele scala vanaf de pool van het blue sky academisch onderzoek tot aan die van de parlementaire politiek en het overheidsbestuur, en volgt zodoende een complexe reeks van gemengde instituties vanaf het toegepaste beleidsonderzoek, het universitair management en bestuur, wetenschappelijke beroepsverenigingen, de onafhankelijke consultancy, de wetenschapsjournalistiek, intellectuelen in sociale bewegingen, subsidiegevers zoals NWO, wetenschappelijke bureaus van politieke partijen, en onderzoeksafdelingen in de overheidsbureaucratie zelf. Een versimpelde versie van dit positionele continuüm, dat tegelijkertijd een gradatie van beroepen en carrières, psychologische voorkeuren en verschillen in habitus beschrijft, ziet er als volgt uit:

Representaties als deze, die veel gedetailleerder kunnen worden uitgewerkt, articuleren het begin van een 'kritische fenomenologie' van de relaties tussen wetenschap en politiek, die een etnografisch 'dikke' beschrijving beoogt te geven van wat wetenschapsmensen en politici (in al hun verschillende mengvormen en rolcombinaties) 'feitelijk doen' – als we het er bovendien over eens zijn dat we ook niet langer kunnen rekenen op een strenge filosofische demarcatie tussen feiten en waarden, en er-

kennen dat al dergelijke beschrijvingen performatief zijn en dus meteen ook een normatieve strekking hebben (Pels 1990; 1993, 137 ff; 1999). Het positionele continuüm laat bij elke schakel in de keten tussen de 'in zichzelf geïnteresseerde' wetenschap en de 'grote' beroepspolitiek een verschillend belangenmengsel zien. Tussen de beide uitersten in liggen vele institutionele drempels, overgangsfasen en grensgebieden die individuen kunnen passeren om hun positie tijdelijk dan wel permanent te wijzigen (zie bijvoorbeeld academische intellectuelen die 'overlopen' naar bestuurlijke posities); instellingen kunnen op hun beurt hun identiteit heroverwegen en hun grenzen verleggen in concurrentie met andere (een dramatisch voorbeeld: gedwongen politiseringscampagnes in een totalitair regime); en er is sprake van een onafgebroken strijd (zowel definatorisch als 'fysiek') over de precieze locatie van de grenzen en de hoogte van de drempels (bijvoorbeeld affaires over 'bijkussende' hoogleraren en andere vormen van belangenverstrengeling, de strijd rondom politieke correctheid en misplaatste 'politieke' benoemingen, andere schandalen die corruptie en machtsmisbruik aan het licht brengen). Reizend van de ene pool naar de andere, tekenen zich atmosferische veranderingen af die geleidelijk grotere verschillen opbouwen in de institutionele logica of het ethos van verschillende beroepsvelden, en die individuele spelers dwingen zich te conformeren aan de normen, regels en gewoonten van naast elkaar liggende maar verschillend opererende sociale speelvelden. De optelsom van die verschuivingen is een proliferatie van zwakke autonomieën via een veelheid van tussenliggende zones die functioneren als buffers (maar ook als handelszones en zones van transitverkeer), en die robuustere vormen van autonomie tot stand brengen naarmate de institutionele afstanden verder worden uitgerekt. In plaats van transcendentiaal te worden gegarandeerd door de rechte rede, de universele logica en de juiste methode wordt de autonomie van de wetenschap pragmatisch gerealiseerd door onophoudelijke investeringen in de vele kleinere grenzen die haar geleidelijk scheiden van de evenzeer diverse en graduele realiteit van de politiek.

Het is hoog tijd deze fenomenologie van graduele relaties verder in te vullen met behulp van een minimale, 'naïeve' beschrijving van praktische verschillen die niet langer wordt belast door dergelijke hoogdravende demarcatiecriteria. Reizend van de intellectuele in de richting van de politieke pool, constateren we bijvoorbeeld een geleidelijke afname van cruciale activiteiten zoals lezen en schrijven (en daarmee van de hoeveelheid stilte en rust) en een evenredige toename van de activiteit van het spreken, disputeren en onderhandelen (en daarmee van de hoeveelheid lawaai, nervositeit en haast). Het is nu eenmaal het lot van elke politicus dat zij veel moet praten, en dat haar investering in lezen en schrijven doorgaans beperkt blijft tot kranten, rapporten, samenvattingen van rapporten, notities en memo's. Als wetenschappers praten, voeren zij doorgaans de veel langzamere gesprekken die een 'diepere' afweging van argumenten mogelijk maken, met discussiepartners die ver verwijderd kunnen zijn in tijd (zie bijvoorbeeld het citeren en interpreteren van reeds lang overleden *founding fathers*) en/of ruimte (het polemiseren met vakgenoten aan de andere zijde

van de aardbol), en die het trage ritme volgen van geschreven commentaar of kritiek: de bedachtzame uitwisseling van artikelen en tegen-artikelen, boeken en tegenboeken. Wetenschap is daarmee typisch iets van de lange adem, een onderneming die leeft van langetermijninvesteringen in ideeën, mensen en materialen; terwijl de politiek een veel snellere omloop- en omzetsnelheid kent. Binnen de act van het lezen zelf vallen alweer de tempoverschillen op: politici (en academici in een meer publieke of 'politieke' rol) racen diagonaal door bestuurlijke stukken en rapporten, die voedsel mochten geven aan andere stukken, rapporten, memo's, mondelinge samenvattingen en beslissingen; terwijl de artikelen en boeken van een intellectueel vooral andere artikelen en boeken moeten voeden, en dan ook een lang volgehouden lees-, herlees-, denk- en herdenkhouding vereisen – een techniek van verlangzaming die ook kenmerkend is voor de srijl van schrijven zelf, die doorgaans vele versies en revisies vraagt voordat het product eindelijk het daglicht mag zien. De letterlijke objectivering van het schrijven (letters op papier) maakt een specifieke vertraging van de communicatie mogelijk (woorden die je 'aanstaren') die zorgt voor een chronisch, bijna pervers uitstel van beslissingen: een manier van doen die volstrekt niet thuishoort in 'snellere' praktijken zoals het bedrijfsleven of de politiek.¹

Vertragingseffecten van de tekst

Zoals Goody en anderen hebben laten zien, bestaat er een direct verband tussen de technologie van het schrijven (en vooral de materialiteit van de tekst als geobjectiverde taal), het effect van onthaasting, en de mogelijkheid om vertogen op een afstandelijker en kritischer manier te onderzoeken en beoordelen. Doordat het schrift de mondelinge communicatie een duurzame vorm verleent, kan men er afstand van nemen als van een statisch en rigide 'ding' en dat rustig bekijken, in plaats van te worden meegesleurd door de hectische onmiddellijkheid en de vluchtige dynamiek van de *face-to-face* interactie. Lezen en schrijven elimineren de typische redundantie van hardop denken en spreken; ze dwingen de geest in een langzamer patroon waardoor deze zichzelf kan corrigeren, reorganiseren en preciseren, en zodoende gewend raakt aan meer bedachtzame en analytische stijlen van denken en communiceren. De geschreven taal zit niet langer vast aan een gebeurtenis of een woordvoerder; zij wordt 'tijdloos', abstract, onpersoonlijk, op afstand geplaatst van de onmiddellijke ervaring. Teksten kunnen worden bekeken met een veel grotere aandacht voor hun details, fragmentarisch of in hun geheel, vooruit- of terugbladerend, uit hun context gelicht of er juist in geplaatst. Hun materialiteit en 'objectiviteit' maken tevens een meer duurzame opslag van informatie mogelijk, waardoor een breder veld van inzichten wordt opengelegd en de mogelijkheden voor kennisaccumulatie en collectief 'onthouden' worden vergroot. In dit opzicht bestaat er een oorspronkelijk en constitutief verband tussen de technologie van het schrijven als reflexieve vertragingstechniek en de opkomst van de wetenschappelijke rationaliteit in de moderne zin des woords (Goody 1977; Ong 1982; Goody en Watt 1968). Zonder Goody's speci-

fieke conclusies te willen volgen omtrent het intrinsieke verband tussen geletterdheid (*literacy*) en rationaliteit in de pregnante zin van het verlichtingsdenken (Finnegan 1988), levert de notie van de ‘vertraging van het schrijven’ niettemin een minimaal onderscheidingscriterium op voor een wetenschappelijke praktijk die zichzelf niet langer aanbiedt als verplichte maatstaf van excellentie voor alle andere denktrantities.

Ondanks de recente lawine van ‘sociale’ interpretaties van de wetenschap, is haar typische praktijk (met inbegrip van de sociale wetenschap) nog steeds veel meer een non-verbale, eenzame interactie met niet-menselijke objecten (zoals boeken, artikelen, protocollen, instrumenten, machines, pen en papier, toetsenbord en scherm) in de relatieve rust van de studeerkamer of het laboratorium, dan een kwestie van praten en onderhandelen met andere menselijke subjecten – zoals de dagelijkse gang van zaken is in de politiek en andere *verbomotor lifestyles* (zie Ong 1982, 68).² Onafgebroken spreken in het openbaar betekent ook dat de politicus veel ‘socialer’ en presentabeler moet zijn dan de gemiddelde academicus, hetgeen een reeks van verschillen in presentatie, toon, houding en kledij met zich meebrengt. Terwijl de wetenschapper doorgaans veel in zichzelf praat, praat de politicus routineus en luid op met vele anderen (van persoon tot persoon, via de telefoon, of voor een groot radio- of televisiepubliek), en brengt lange uren door in commissievergaderingen en parlementaire zittingen waar de kunst van het schrijven (van korte notities en commentaren) volledig ondergeschikt is aan het produceren van een effectiever en gezaghebbender openbaar vertoog. Terwijl politici spreken namens bepaalde belangengroepen, achterbannen, partijen of bewegingen (of, in hun ambitieuzere momenten, namens de ‘Natie’ of het ‘Volk’ als geheel), spreken wetenschapsmensen vooral voor hun onderzoeks- of vakgroepen, hun disciplines en hun ontdekkingen (die zij op vergelijkbare manier kunnen opblazen tot ‘Natuur’ of ‘Werkelijkheid’). Binnen de academische wereld praten (of telefoneren) ‘politiekere’ functionarissen als decanen en vakgroepsvoorzitters veel meer (en schrijven veel minder), en ontmoeten zij veel meer mensen op dagelijkse basis dan hun collega’s die zich toeleggen op onderwijs en langetermijnonderzoek. ‘Intellectuelen’ of ‘professoren’ in de politiek (een snel uitstervende diersoort) worden vaak gewantrouwd omdat zij niet in staat worden geacht snelle beslissingen te nemen, onnodig filosoferen over beginselen, of de tijd nemen om boeken te lezen of zelfs te schrijven, hetgeen hen de ‘onnatuurlijke’ distinctie verleent van het eenzame ploeteren in de studeerkamer. Zelfs binnen het relatief ‘snelle’ politieke veld versnelt het levensritme nog aanzienlijk in verkiezingstijd of andere crisisperiodes, wanneer politici op (nog) kortere termijn gaan denken, niet verder dan de aanstaande verkiezingsdatum, en nog minder interesse vertonen dan gewoonlijk voor wat het langetermijn ‘oordeel van de geschiedenis’ over hun bezigheden zal zijn.

Een ander relatief verschil dat de tijdseconomieën van de academische en de politieke wereld scheidt, is de selectieve aandacht voor specifieke onderwerpen. Terwijl wetenschapsmensen zich voor een lange, soms extreem lange tijdsspanne concen-

treren op een afgebakend object van onderzoek, moeten politici voortdurend en in de hoogste versnelling kunnen schakelen tussen allerhande onderwerpen en problemen. Hun beroepssituatie vraagt en bevordert een brede maar oppervlakkige kennis over een grote hoeveelheid verschillende issues, terwijl wetenschapsmensen deze logica omkeren ten bate van een diepgravende kennis van een beperkte reeks van vakmatig gestuurde vraagstellingen (zie bijvoorbeeld de eenzame opsluiting van aio's en oio's in een gedetailleerd onderzoeksonderwerp voor drie of vier jaar). Tussen deze uitersten in ontmoeten we marktonderzoekers, commerciële consultants, medewerkers van denktanks voor beleidsonderzoek of wetenschappelijke bureaus van politieke partijen, die meer tijd krijgen voor specifiek en gericht onderzoek (enkele weken, een paar maanden), maar die zich moeten voegen naar een agenda die in meerdere of mindere mate wordt gedicteerd door hun commerciële of politieke bazen. Het wekelijkse televisiehalfuurtje met de premier is bijvoorbeeld een in snel tempo 'afwerken' van de gehele waterval van onderwerpen die die week in het nieuws zijn geweest. Journalisten die regelmatig politici interviewen in nieuws- en achtergrondprogramma's, treden vaak op als legitieme mede-experts over de gehele breedte van voorliggende politieke onderwerpen; en de ondervraagde politici dienen hun antwoord snel klaar te hebben, onder condities van onzekerheid, stress en haast, en geloofwaardige *soundbites* te produceren over elk willekeurig probleem dat hen op deze manier onder de neus wordt geduwd.

Daarentegen zijn academische onderzoekers, die zich ophouden aan de overzijde van dit continuüm, zeer langzame beslissers, omdat zij eindeloos talmen over welke woorden ze in welke context moeten gebruiken, en liever hun mond houden dan dingen te zeggen waar ze niet helemaal zeker van zijn.³ Beroepsongevallen in de wetenschap, zoals de koude-fusieaffaire of de ontdekking van niet-bestaande aidsremmers kunnen vrijwel altijd worden verhaald op de druk van journalisten of politieke bestuurders om de knoop door te hakken en de openbaarheid op te zoeken voordat de wetenschappelijke tijd rijp is. Academics die sterk begaan zijn met politieke kwesties, of die een publiek profiel nastreven, bijvoorbeeld door veel in kranten te schrijven of op te treden in praatprogramma's op radio en televisie in plaats van wetenschappelijke artikelen te publiceren in tijdschriften 'die niemand leest', krijgen vaak het verwijt van (jaloerse) collega's dat ze hun roeping verzaken en zich laten verleiden door de publiciteit en het grote publiek. De gewoonte van beroemde intellectuelen om hun ideeën te spuien in interviews in plaats van artikelen of boeken wordt door ouderwetser (en minder beroemde) collega's soms afgekeurd als een *quick fix*, en als een onwenselijke kniebuiging voor journalistieke gebruiken en de publicitaire logica van de politiek. De ware wetenschapper, zo wordt hen op socratische toon voorggehouden, moet niet de ambitie hebben een publiek te bereiken dat even groot is als het electoraat van de politicus; zij moet er tevreden mee zijn te converseren in de kleinere en minder turbulente kring van studenten en collega's. Zij prefereert de semi-private ruimte van de academie en wordt niet te zeer verleid door de glans van de spotlights en het nerveuze tempo van de publiciteit. Zij haakt niet

naar de roem of bekendheid die de onvermijdelijke bruidsschat is van de publieke figuur die zich voortdurend ophoudt in de nabijheid van camera's en microfoons.⁴

Deze kleine fenomenologie van 'chronotopische' verschillen wordt goed geïllustreerd door enkele typische interactiepatronen op wetenschappelijke bijeenkomsten en congressen. Ofschoon zij onderdeel zijn van het normale ritme van het academisch leven, introduceren dergelijke evenementen een specifieke logica van tijd en plaats die de dagelijkse routines versnellen en publiek maken (en in deze minimale zin 'verpolitieken'). Congressen brengen een durkheimiaans 'collectief enthousiasme' teweeg door een menigte pratende lichamen te verzamelen in een liminale ruimte (weg van huis en de normale discipline, hetgeen toerisme, feestgedrag, en andere vormen van escapade en transgressie in de hand werkt), hetgeen in sommige opzichten lijkt op wat politici ervaren in hun dagelijkse beroepspraktijk. Een congres is een praatplaats (een parlement) waar instantconversaties worden aangegaan tegen de achtergrond van de *slowmotion* van de normale onderzoeksactiviteit. De inzet is onderhandelen, dealen en netwerken, en daarmee het bevestigen, vergroten, ondermijnen of verdedigen van wetenschappelijke reputaties. Congressen creëren de verhoogde spanning en sensatie van zelfpresentaties voor een groot publiek dat meteen reageert en terugpraat. Daarbij is de 'natuurlijke' traagheid van de academische productiecycclus weer zichtbaar in de gewoonte van sprekers om ruim de tijd te nemen (10 tot 45 minuten) om zonder onderbreking een uitgeschreven tekst 'voor te lezen' waar zij weken of misschien maanden aan hebben gewerkt in de stilte van hun studeerkamer. In dit opzicht is het presenteren van een congrespaper een van tevoren ingestudeerd optreden en geen geïmproviseerd praatje; en het collectief discours neemt niet de lawaaierige en ongeregelde vorm aan van het openbare politieke debat, want het gehoor houdt beleefd zijn mond tot aan de officiële *question-time*. Het vraag- en antwoordspel zelf, dat hetzelfde beschaafde beurt-om-beurt laat zien dat kenmerkend is voor de academische tijdseconomie in haar geheel, bereidt het publiek niet voor op een stemming of beslissing, maar dient er juist toe het bereiken van overeenstemming te vertragen en simpele oplossingen of beslissingen uit te stellen. Niettemin bevinden wetenschappers zich in een quasi-politieke cafetaria-situatie waarin gespreksonderwerpen elkaar in snel tempo kunnen opvolgen. Zij opereren tijdelijk in een arena van interactie die veel meer openbaar is en veel sneller werkt dan hun normale wereld. Mijn vermoeden is in elk geval dat de meeste academici volledig in paniek zouden raken bij het vooruitzicht permanent te moeten verkeren in een zo publieke en hectische omgeving.

Wetenschap in de sociale driehoek

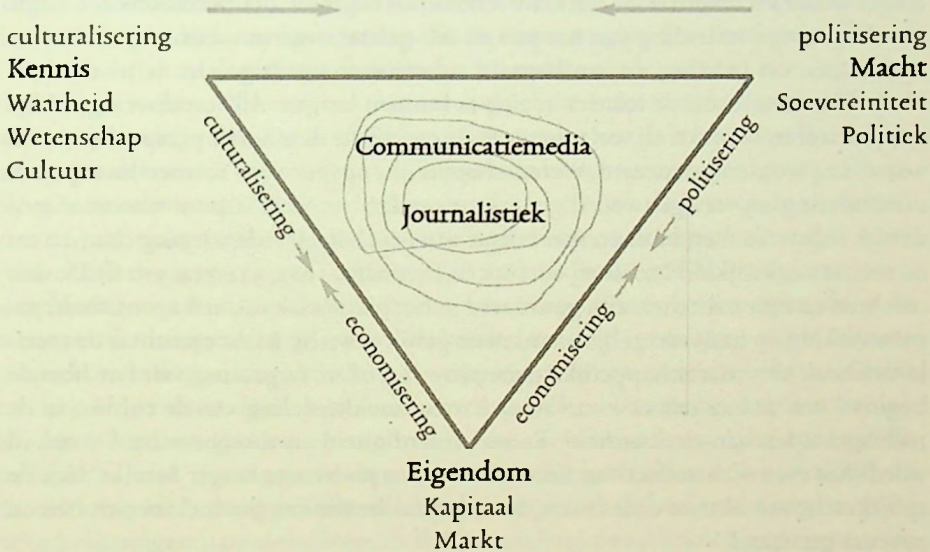
Op deze manier zijn wetenschap en politiek verbonden langs een continuüm van kleine verschillen en lage drempels dat hen tegelijkertijd op afstand en in spanning houdt. In plaats van de suggestie van direct contact die uitgaat van klassieke noties over een 'wetenschappelijke politiek' of een 'politieke wetenschap', zijn alle verbin-

dingen indirect en loopt de wederzijdse beïnvloeding over vele institutionele schijven en schakels. 'Maatschappelijke relevantie' kan daardoor geen instantgegeven zijn, maar wordt alleen gerealiseerd via opeenvolgende vertalingen en bemiddelingen in het uitgerekte buffergebied. Hoewel zij niet langer zoeken naar een filosofisch middelpunt of een 'essentiële' logica (de wil tot waarheid, de wil tot de macht), blijven wetenschappelijke en politieke praktijken daardoor toch afzonderlijk herkenbaar via een reeks van cumulatieve verschillen die werken op een 'lager' operationeel niveau. De 'hoge' normativiteit van de traditionele demarcatie wordt ingeruild voor de 'lage' normativiteit van het verdedigen van hun relatieve autonomie op basis van minimale kennispolitieke specificaties van tijd en plaats. De praktische logica van de wetenschappelijke creativiteit vereist een systematische vertraging van de communicatieve interactie die alleen maar kan worden gerealiseerd door een selectieve 'privatisering' van sociale relaties en instituties.⁵

Voordat ik deze zwakkere criteria voor intellectuele en wetenschappelijke autonomie verder illustreer, wil ik eerst het 'horizontale' schema van de kennispolitiek uitbreiden met een derde positie, en twee vergelijkbare continua tekenen die het beeld completeren van een sociale driehoek. Deze zijdelingse uitbreiding wordt eenvoudig gerealiseerd door een economische of marktpool toe te voegen aan die van de cultuur en de politiek. Het resultaat is een drievoudige ontologie die het rijke mozaïek van het sociale leven natuurlijk enorm versimpelt, maar die niettemin door vele sociale theoretici (zoals bijvoorbeeld Marx, Habermas, Bell, Cohen en Arato, Castells) is gekozen als een vruchtbaar beginpunt van sociale classificatie.⁶ Het doel van dit driehoekige model is om een nieuwe balans te vinden tussen een liberaal-modernistische ontologie van scheiding en begrenzing en een postliberale of postmodernistische ontologie van ontgrenzing en integratie (Pels 1993, 208 ff; Leydesdorff 1995). Geconfronteerd met de paradoxale samenhang tussen eigentijdse processen van differentiatie en de-differentiatie, hoeft de sociale theorie niet langer te kiezen tussen modernistische zuiverheid en postmodernistische fluïditeit, maar kan zij beide ontologieën opnemen in een meeromvattende visie op de sociale werkelijkheid.

Door zowel een 'cultuur-kapitaal' continuüm als een 'macht-eigendom' continuüm toe te voegen aan het reeds in stelling gebrachte kennispolitieke continuüm, en deze op dezelfde manier te differentiëren via zwakke grenzen, lage drempels en vloeiende overgangen, levert de driehoek het beeld op van een *trias societatis* die de wederzijdse doordringing van voorheen gescheiden institutionele principes afweegt tegen de relatieve autonomieën die niettemin standhouden via een trappenhuis van bescheidener demarcaties. Processen van culturalisering 'overstromen' de driehoek vanuit het culturele en wetenschappelijke veld, en vloeien 'oostwaarts' en 'zuidwaarts' in de richting van de politiek en de economie (de opkomst van de designer-economie en de PR-cultuur, de esthetisering van de consumptie, de opkomst van het 'kenniskapitalisme'; de mediatisering van de politiek; de opkomst van de vermaakindustrie en het *celebrity-system*). Politiseringsbewegingen komen 'west-

waarts' en 'zuidwaarts' van de rechterpool en infiltreren de domeinen van de cultuur en de markt (de gemengde of politieke economie van het poldermodel; convenanten en partnerships tussen overheden en bedrijven; vormen van 'subpolitiek' in wetenschap, kunst, sport, gezondheidszorg en ecologisch beheer). Economiseringsprocessen ontstaan op analoge wijze aan de 'zuidpool' om opwaarts binnen te vloeien in de cultuur en de politiek (de commercialisering van de sport; de kapitalisering van de kunst en het verdwijnen van statusverschillen tussen 'hoge' en 'lage' cultuur; bedrijfsmatige modellen in het openbaar bestuur; de ondernemende universiteit). Op deze manier kan een kennispolitieke herdefinitie van wetenschap en cultuur heel goed samengaan met een culturele, discursieve of intellectuele interpretatie van de politiek; een politieke theorie van eigendom en de markt kan zich goed verhouden tot een economische interpretatie van politiek bestuur en politiek leiderschap; en de culturalisering (in de zin van esthetisering of intellectualisering) van het economisch leven kan worden uitgespeeld tegen en in evenwicht worden gebracht met een economiserende opvatting van cultuur en wetenschap.

De metafoer van de sociale driehoek suggereert een zich herhalend patroon van institutionele integratie en differentiatie dat een arbeidsdeling vastlegt tussen drie subsystemen, handelingsvelden of sociale machten die niet van elkaar worden gescheiden door scherpe breuken, maar hun relatieve autonomie behouden juist omdat zij middels brede overgangszones met elkaar verbonden blijven. Geen van de drie domeinen geniet ontologische voorrang boven een van de andere; geen ervan bepaalt de andere in eerste of laatste instantie; en geen ervan kan in enigerlei zin tot een van de andere worden gereduceerd. Dit 'horizontale' model contrasteert met de

modernistische logica van differentiatie, die zowel wordt bevorderd als begrensd door factoren die de eenheid van het sociale geheel uitdrukken en garanderen: een gedeelde waardenconsensus, een economie die als 'basis' of 'draagvlak' fungeert, of een alles doordringende politiek. In de economische sfeer houdt deze 'gelijkvloersheid' een definitieve verwerping in van de absolutistische en exclusieve opvatting van particuliere eigendom en van fundamentalistische zekerheden over het productieve primaat van de markt. In de politieke sfeer verkruint de monolitische en centralistische opvatting van de staatssoevereiniteit, inclusief socialistische of communistische varianten die een vorm van centrale economische planning verordenen via staats eigendom van de productiemiddelen. In de culturele sfeer vervagen de essentialistische noties van waarheid, rechtvaardigheid en schoonheid die een steile hiërarchie dicteerden tussen het auratische gebied van de Geest en de lager ingeschatte werelden van de Macht en het Geld.

Op deze manier worden alle drie de regio's beroofd van hun traditionele funderende essenties: zij vormen structuren zonder centrum waarvan de betekenis niet langer wordt verzekerd door een transcendentiaal beginsel. Dit maakt ook een einde aan de eeuwige verleiding van het *pars pro toto*-gebaar, waarin sociale delen worden opgeblazen tot gehelen, en een bepaald subsysteem wordt geacht de totaliteit of identiteit van alle sociale relaties in zich te kunnen bergen. Alle totalisering blijven partieel en beperkt: zij verlaten nooit de specifieke domaniale perspectieven van waaruit zij worden gelanceerd. Wetenschappelijke opvattingen vormen hierop geen uitzondering: zij vertegenwoordigen niet meer dan het gezichtspunt van een afzonderlijk subsysteem en kunnen niet langer een geprivilegieerde toegang claimen tot de sociale werkelijkheid zoals zij feitelijk is (Luhmann 1982, 341-344, 350 ff). De drie machten en rationaliteiten zijn gesitueerd in het platte vlak van een agonistische samenwerking op basis van gelijke kansen en gelijk gewicht. In dit opzicht is de sociale driehoek een maatschappelijke generalisering of uitvergroting van het liberale beginsel van de *trias politica* – en van de kantiaanse driedeling van de cultuur in de rechtsgebieden van de waarheid, de rechtvaardigheid en de schoonheid – ook al wordt het evenwichtseffect van deze *countervailing powers* niet langer bereikt door de slijtkracht van binaire codes maar door de proliferatie van graduele verschillen en poreuze grenzen.⁷

Deze overwegingen kunnen in lijn worden gebracht met enkele suggestieve ideeën over de sociologie van de 'postmodernisering' en de 'dialectiek van de differentiatie' die zijn geopperd door Crook, Pakulski en Waters (1992). Van Spencer via Durkheim en Weber tot en met Parsons, Luhmann en Habermas hebben maatschappijtheoretici de sociale vooruitgang bij voorkeur geïnterpreteerd als een voortgaand proces van specialisatie van functioneel afhankelijke rollen, functies, instellingen en subsystemen; en het liberale politieke project is er altijd op uit geweest om de verschillende domeinen doelbewust op afstand te zetten en hun onderlinge grenzen aan te scherpen.⁸ Zoals onder andere Latour (1993) heeft laten zien, is de Moderne Constitutie een zuiverende constitutie, die hardhandige dualismen nodig

heeft om de liberale 'kunst van het onderscheiden' (Walzer 1984) voldoende kracht te kunnen bijzetten. Postmodernisten als Crook menen daarentegen dat we in de huidige tijd een versnelling van dit differentiatieproces en daaruit resulterende vormen van hyperdifferentiatie kunnen waarnemen die de richting van het proces voor een deel omkeren, omdat zij zoveel nieuwe verschillen aanbrengen dat traditionele demarcaties beginnen te 'lekkende' en vaste grenslijnen steeds meer worden uitgewist. De 'dialectiek van de differentiatie' houdt in dat de onderscheidingen van de culturele moderniteit door deze hyperdifferentiatie zodanig onder druk worden gezet dat zij omslaan in vormen van *de-differentiatie* die de structurele verankering van de verschillende sferen losser maken en hun formele afstanden verkleinen of geheel tenietdoen (vergelijk ook Lash 1990; Lash en Urry 1994; Etzkowitz en Leydesdorff 1995; Beck 1997; Ray en Sawyer 1999).

De culturele moderniteit bereikt haar grenzen zodra door de veelheid van nieuwe onderscheidingen binnen de autonome sferen de grenzen tussen deze sferen steeds meer aan betekenis verliezen. Zo levert de hyperdifferentiatie (en hyperrationalisering) van de wetenschap een pluralistische vertakking van benaderingen, methoden, scholen en onderzoeksvelden op die de eenvormigheid en onafhankelijkheid van de traditionele disciplines doorbreekt, maar die ook de grenzen doet vervagen tussen wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke vormen van expertise. De hyperrationalisering vreet aan de disciplinaire structuur van de moderne wetenschap, maar zet ook het idee van een simpele demarcatie tussen wetenschap en maatschappij op losse schroeven (Crook e.a., 41, 209, 217). Zij heft zich dialectisch op in vormen van 'de-rationalisering' als de wetenschap haar traditionele superioriteit laat varen en de rationaliteit van experts en die van leken op een meer gelijke voet plaatst. Analooq hieraan wordt de postmodernisering van het politieke leven weerspiegeld in de toenemende decentrerinq van een 'overbelaste' staat en de neiging van machtsinstanties om te fragmenteren en zich te verspreiden over het sociale lichaam (Crook e.a., 37). Als we de analogie met de wetenschap willen voortzetten, kunnen we ook wijzen op het vervagen van het rationalistische of 'wetenschappelijke' aura van de politiek (politiek is een gewoon beroep', 'in Den Haag weten ze ook niet alles'), de decentrerinq van bureaucratische machten en de gedeeltelijke verplaatsing van politieke beslissingen naar domeinen als de wetenschap, de technologie, de economie en het dagelijks leven.⁹ Terwijl de secularisering van de wetenschappelijke rationaliteit wordt ingeluid door de verzwakking van een 'overbelaste' waarheidstheorie, wordt de fragmentatie van de politieke macht bezegeld door de definitieve verdwijning van het absolutistische beginsel van de staatssoevereiniteit.¹⁰ In deze visie wordt de staat een van de (vele) spelers op een meer geëgaliseerd speelveld, waar de 'hoge' politieke cultuur dichter nadert tot de 'lage' populaire cultuur, en de politieke kennis wordt gezien als iets wat gelijker is verdeeld tussen beroepspolitici en 'gewone' burgers.

Onthaasting van de wetenschap

Een van de voordelen van het model van de sociale driehoek is dat het specifieke karakter van de professionele kennisvorming en wetenschapontwikkeling kan worden bepaald in chronopolitieke termen, in de vorm van een specifiek temporeel profiel dat kan worden afgezet tegen dat van 'snellere' culturen voor welke 'tijd' op een veel directere en intensievere manier 'geld' en 'macht' is.¹¹ De primaire voorwaarde voor een succesvolle werking van de 'ontdekkingslogica' van de wetenschap is immers afwezigheid van stress: een kritische verlangzaming van het tempo van denken en handelen die de wetenschap op afstand zet van de eisen van urgentie, onmiddellijkheid en publiciteit die kenmerkend zijn voor haastiger praktijken. Deze onthaasting van het steeds rappere tempo van het dagelijks en beroepsleven is alleen maar mogelijk in een min of meer afgezonderde ruimte waarin intellectuelen en wetenschapsmensen hun onderzoeksobjecten rigoureus kunnen selecteren en definiëren, met voorbijzien aan de veelheid en snelheid van andere onderwerpen die om de aandacht vragen. Dit langzamere tijds kader stelt hen in staat 'de film stil te zetten', dingen uit elkaar te halen, te focussen op minieme, schijnbaar irrelevante details en rustig na te denken over diepere, niet onmiddellijk aan de oppervlakte liggende betekenissen. Het maakt het mogelijk om gesprekken (en conflicten) te vertragen door middel van een langzame uitwisseling van 'spreekbeurten' en het inlassen van denkpauzes (bijvoorbeeld via lees- en schrijftechnieken); en meer in het algemeen om beslissingen over hoe de wereld er uitziet en hoe ze kan worden veranderd op de lange baan te schuiven.¹²

Op deze manier kan het vraagstuk van de wetenschappelijke autonomie opnieuw worden gedefinieerd met behulp van twee minimale variabelen langs de ontologische assen van tijd en ruimte. Naast een sociologie van ruimtelijke distantie hebben we ook een vergelijkende 'chronosociologie' of 'chronopolitiek' nodig die nagaat hoe verschillende institutionele praktijken verschillende 'kruissnelheden' aanhouden en verschillende ritmes van sociale interactie volgen (vergelijk Young en Schuller 1988; Virilio 1988; Adam 1990). In dit verband is het interessant te constateren dat het economisch en financieel management net als de politiek vooral een verbale wereld is, waarin onafgebroken en in een zenuwslappend tempo wordt *gepraat* (*face-to-face*; via eindeloos bellen, mobiel of immobiel; steeds meer via video vergaderen) en een tempo van interactie wordt opgelegd ('druk, druk, druk'; 'snel, snel, snel') dat enkele tandjes hoger ligt dan dat van de tragere uitwisseling tussen wetenschappers.¹³ Traditioneel staat ook de *otium* (het 'nietsdoen') als voorwaarde voor de ontplooiing van het intellect tegenover de *negotium*, ofwel de snelheid van handelen en beslissen die evenzeer wordt verwacht van kooplui als van rhetoren in de publieke ruimte van de *agora*. Thrift vermeldt, onder verwijzing naar onderzoek van Mintzberg, Stewart en anderen, dat hogere managers tussen de helft en driekwart van hun tijd met andere mensen in gesprek zijn; en de verklaring voor hun uitzonderlijke reislust kan alleen maar zijn dat zij daardoor direct contact kunnen houden met col-

lega's en ondergeschikten die ruimtelijk ver van hen verwijderd zijn (Thrift 1999, 154). Voortdurend op reis zijn en massa's mensen ontmoeten generaliseert een situatie die voor academici nog steeds uitzonderlijk is (zie eerdere opmerkingen over de wetenschappelijke conferentie); en de relatieve 'vervreemding' en 'ongezelligheid' van hun onthaaste tijdseconomie maakt dat zij over het algemeen niet de sociale vaardigheden en *Schwung* van zelfpresentatie bezitten die vereist is om persoonlijke vertrouwens- en machtsrelaties te onderhouden primair via het gesproken woord.

Tegen deze achtergrond is het duidelijk dat de ontgrenzingen van de sociale driehoek, en vooral de logica van de politisering en economisering, een snelheidsverhogende werking uitoefenen op de gehele constellatie, en vooral op het veld van de wetenschap en de cultuur. Bovendien worden de demarcaties van de sociale driehoek verder verzwakt door een ander prominent kenmerk van moderne informatiegestuurde en 'beeldrijke' maatschappijen: de *switchboard*-functie of het kortsluitingseffect van de massamedia, die zelf een belangrijke aanjager zijn van verdergaande assimilatie, omdat zij hun eigen snelle tempo steeds effectiever weten op te leggen aan andere, langzamere sferen. Hoewel in generlei zin bepalend 'in laatste instantie', hebben de mediaprofessionals, geholpen door de enorme zuigkracht van de populaire cultuur en de massapubliciteit, een zodanig gewicht gekregen in het 'centrum' van de sociale driehoek dat zij de gang van zaken in de andere domeinen sterk beïnvloeden en stileren. In deze configuratie worden de media dus niet ondergebracht bij de culturele of de economische sector maar mediëren zij letterlijk tussen de verschillende sectoren, in een interactie die deze in toenemende mate een 'beeldgevoelige' en publicitaire logica opdringt, waardoor de scheidslijnen tussen publieke en private sferen verder wordt uitgewist (Meyrowitz 1985). In het culturele veld worden wetenschappers en kunstenaars ertoe verleid de pose aan te nemen van 'media-intellectuelen' en culturele sterren die hun ideeën voor een groot publiek (en dus onder rigoureuze tijdsdruk) in pasklare *soundbites* moeten verwoorden (vergelijk Bourdieu 1998b). In het politieke veld worden de professionals op dezelfde manier meegeleurd in een draaikolk van mediatisering en politieke marketing die hun distinctieve merknamen en politieke stijlen effectief moet verkopen aan het kiezerspubliek (cf. Pels en Te Velde 2000). Ook in het bedrijfsleven nemen topmanagers steeds meer een publieke 'persona' aan, aangezogen door hetzelfde 'sterrenstelsel' dat zijn oorsprong vindt in de vermaaksindustrie, maar dat inmiddels is overgestroomd naar tal van andere sectoren (Marshall 1997). Zodoende trekt het mediatiseringsproces andere sectoren in de sfeer van de massale zichtbaarheid en legt een vorm van openbaarheid op die sterk wordt gedictieerd door de eigen agenda, de professionele belangen en de specifieke snelheid van het mediacircus zelf.

In een sociaal universum dat aldus wordt onderworpen aan een steeds intensievere versnelling, is het van belang de coëxistentie van verschillende tijdsperspectieven en -regimes te behouden en autonome institutionele niches te bewaren die een kritische onthaasting van het denken en handelen mogelijk maken. Als tijd geld is,

dan is snelheid macht, zoals Virilio terecht heeft opgemerkt; en dat houdt in dat snelheid en versnelling moeten worden tegemoetgetreden als cruciale politieke fenomenen (Armitage 1999, 35). In een maatschappij van toenemende acceleratie moet een kritische fenomenologie van de 'rattenrace' (Virilio's 'dromologie') niet alleen de analytische onderscheidingen vasthouden tussen verschillende institutionele 'tijdpaden' en sociale *speedlanes*; zij moet ook tijd (en ruimte) vrijmaken voor een 'chronopolitiek' die opkomt voor de relatieve inertie of 'bewegingsloosheid' van verzetshaarden van onthaasting; zij moet zowel de versnellingsfactoren analyseren als de krachten die het tempo afremmen en terugschakelen (zie Kellner 1999). Als de wetenschap inderdaad minder snel beweegt dan de politiek, het bedrijfsleven of de media, dan hebben we een kritische verdragingspolitiek nodig die haar typische ritmen instandhoudt, en die verzet aantekent tegen het opvoeren van de stress door een ongewenste infiltratie van politieke, financieel-economische of journalistieke snelheidscriteria. Een pragmatische, niet-transcendentale verdediging van de wetenschappelijke autonomie moet zich richten op het behoud van deze unieke socio-temporele orde (die zelf weer een variëteit aan tijden en plaatsen kent) tegenover de structurele inkrimping van de tijd die haar bedreigt vanuit de meer haastige culturen in de sociale driehoek.

Op deze manier laat een kritische fenomenologie van de onthaasting feiten en waarden onmiddellijk in elkaar overgaan. De beschrijving van zwakke verschillen binnen de sociale driehoek is immers geen neutraal-gedistancieerde weergave van de werkelijkheid, maar 'doet de werkelijkheid iets aan' en loopt daarmee naadloos over in een expliciet normatief project. Zij geeft bijvoorbeeld uitdrukking aan de 'postliberale' ambitie om de verschillende domeinautonomieën te beschermen, niet via het absolutisme van principiële demarcaties, maar via de proliferatie van indirecte verbindingen, lage drempels en zwakke schakels die zowel bemiddelingen mogelijk maken als institutionele afstanden scheppen. In de lange trajecten tussen wetenschap en politiek en tussen cultuur en economie werken die lage drempels als evenzovele 'verkeersdrempels' die de snelheid van de politisering en de economisering geleidelijk breken. De karakterisering van de wetenschap als een onthaaste praktijk mengt op dezelfde manier beschrijving en waardering en is dus net zo performatief. Zij is onmiddellijk gekoppeld aan de ambitie om deze beschrijving ook waar te maken; dat wil zeggen om de wetenschap te bevrijden van de stress en de haast die haar in toenemende mate wordt opgedrongen door 'externe' deadlines van politieke, economische of journalistiek-mediale aard.

Dat wil niet zeggen dat maatstaven zoals maatschappelijke of gebruikersrelevantie, efficiëntie of *accountability* buiten de officiële orde van de wetenschap worden geplaatst, want dergelijke criteria bepalen mede het succes van de hybride vormen van kennispolitiek die het bruggenhoofd vormen tussen 'zuivere' en meer 'toegepaste' vormen van onderzoek. Het gaat er niet om de infiltratie van economische en politieke metaforen, werkstijlen en criteria van excellentie in de wetenschap principieel te verbieden. Maar wel is het de moeite waard om op verschillende plaatsen snelheids-

begrenzers in te bouwen die het tempo van de haastpraktijken breekt en stiltegebieden vrijmaakt waarbinnen onderzoek en reflectie trager en bedachtzamer kunnen verlopen. De druk van de internationalisering, van *publish or perish*, de noodzaak van universitair 'ondernemerschap' en zelfstandige *fund-raising*, de academische imagoconcurrentie en marktpositionering, de groeiende betekenis van het intellectuele 'sterrenstelsel', de doordenderende machinerie van onderzoeks- en onderwijsvisites, de eindeloze reeks herstructureringen en de uit dit alles voortkomende hypertrofie van academisch leiderschap en management (veel vergaderen, veel praten, weinig schrijven) zorgen samen voor een bedreigende acceleratie die de zwakke grenzen van de wetenschap ondermijnt en het tempo en de habitus van de 'snelle beslissers' opdringt aan alles en iedereen. Er is tijd nodig om 'ontijdige' gedachten te kunnen formuleren. Of om het met Konrad te zeggen: de autonomie van de wetenschap is nodig om langzame opmerkingen te kunnen blijven maken in een snelle tijd.

Noten

1. Ik ga hier voorbij aan allerlei snelheidsverschillen tussen vormen van politieke en economische besluitvorming, en algemener, tussen de systemen van politiek en bedrijfsleven zelf. Politieke procedures (bijvoorbeeld inspraak- of bodemprocedures, bestuurlijke planningstrajecten) kunnen economische initiatieven (bijvoorbeeld van projectontwikkelaars) ernstig vertragen en frustreren. Juridische procedures i.h.a. worden zowel in de politiek als elders vaak gehanteerd als effectieve vertragingstechnieken. Binnen het economische veld zijn het vooral de geld- en speculatiemarkten (zie de volstreekte nervositeit van de 'hoekman') en de hoogtechnologische en dot-com-bedrijven die het tempo opjagen.

2. Milton en andere etnografen rapporteren dat leden van zogenaamd 'primitieve' volkeren zoals Braziliaanse indianen, de ituri in Zaïre en Australische aboriginals onophoudelijk met elkaar praten, en daarmee het cruciale belang aangeven van de mondelinge overlevering van de cultuur; vergelijk hiermee de stilte en privacy van het lezen in onze eigen cultuur (Wood 1993, 44). Ong stelt dat 'schrijven een solipsistische onderneming is. Ik schrijf een boek dat naar ik hoop zal worden gelezen door honderdduizenden mensen, en daarom moet ik me van iedereen afzonderen' (1982, 101).

3. In dit opzicht is het kennispolitieke continuüm ook een *decisionistisch* continuüm, waarin natuurlijk de objecten, de aard en vooral het tempo van de beslissingen 'beslissend' verschillen. In dit licht beschouwd is Habermas' ideale gesprekssituatie niet een situatie waarin waarheid en macht of waarheid en beslissing principieel gescheiden moeten blijven, maar een situatie waarin beslissingen iets langer kunnen worden uitgesteld, bijvoorbeeld omdat men besluit te 'wachten' op anderen die tot nu toe geen stem in de discussie hebben gehad. De ideale gesprekssituatie is dus niet zozeer ideaal omdat zij in haar linguïstische dieptestructuur op communicatieve consensus is gericht, maar omdat zij een kritische verlangzaming mogelijk maakt van het tempo van de communicatie.

4. De socratische dialogen leveren al een eerste sterke suggestie dat filosoferen niet alleen samenhangt met een specifieke vorm van agorafobie, maar ook met een specifieke verlangzaming van

het tempo van de communicatieve interactie; maar zij verpakken die pragmatische tijdruimtelijke condities meteen in een fundamentalistisch waarheidsdiscours. In Plato's *Theaetetus* worden filosofen en politieke retoren bijvoorbeeld tegenover elkaar geplaatst als vrije mannen tegenover slaven, juist omdat de eerste categorie 'alle tijd heeft', terwijl de tweede categorie altijd haast heeft, waardoor hun spreken een 'gespannen en neurotisch' karakter krijgt (bijvoorbeeld Plato 1987, 172c-173a; zie ook Bourdieu 1998a, 128-129). Zou het 'stotteren' en 'stamelen' dat Callicles de socratische filosofen aanwrijft niet een bewuste poging kunnen zijn om langzamer te denken en te praten dan sofisten en politieke zeepkistredenaars (zie bijvoorbeeld Plato 1994, 484d,e; 486b)?

5. Zie ook Bourdieus kritische analyse van het *fast thinking* en het intellectuele *fastfood* dat wordt opgedist door denkers die worden verleid door de snelheid van de media (en de achterliggende logica van de commercie) (Bourdieu 1998b). Zie ook zijn meer algemene analyse van de 'scholastische dispositie' en van 'vrije tijd' als bestaansvoorwaarden voor alle 'scholaire velden' (1998a, 128-129, 2000, *passim*).

6. Zie ook Ágh (1995); en zie Etzkowitz en Leydesdorff (1995) voor het nauw verwante model van de *triple helix*.

7. Hieruit blijkt dat het driehoeksschema geen onderscheid kan toelaten tussen feiten en waarden. De beschrijving gaat onmiddellijk over in een normatief en politiek project, dat op zijn beurt deze beschrijving nodig heeft om 'realistisch' te zijn. Die feiten-waardenmix maakt het schema door-en-door performatief, bijvoorbeeld in de actieve bestrijding van elk hiërarchisch 'laatste instantie'-denken en de voorkeur voor autonomie-in-evenwicht, die onder andere een sociale begrenzing van de markteconomie en een maatschappelijke opwaardering van de cultuur impliceert.

8. De kantiaanse leer van de drie sferen van de cultuur (kennis, moraal, kunst) kreeg een sociologische wending in Webers visie op de autonome waardensferen (de religie, de economie, de politiek, de kunstwereld, de intellectuele wereld, de wereld van de erotiek), die elk hun eigen logica en hun autonome normen en wetten volgen (Brubaker 1984, 69 ff; Crook e.a. 1992, 8 ff, 47-48). Terwijl de kantiaanse driedeling nog steeds de rede aanwees als het geprivilegieerde element dat de baas speelde over de andere sferen, was Weber van mening dat de waardensferen in een onverzoenlijk conflict met elkaar verkeerden (1970, 147) en dat geen ervan in staat was te bemiddelen tussen hun strijdige eisen en verplichtingen.

9. Zie Becks (1992; 1997) notie van 'subpolitiek' of Giddens' (1991) notie van 'levenspolitiek'.

10. Zoals een eeuw eerder ingeluid door voorstanders van een pluralistische en corporatieve democratie als Duguit en Hauriou (Pels 1998, 37-39; 47 ff; Hirst 1994).

11. Dat er een nauw verband bestaat tussen tijd en macht wordt ook aangetoond door het irritante feit dat 'belangrijke' mensen, die 'hun tijd niet kunnen verdoen', altijd haast hebben en altijd overal te laat komen, waardoor ze 'gewone' mensen steeds op zich laten wachten (Bourdieu 2000, 224, 226, 228).

12. Zie Pels (2000a, 193 ff) voor een pragmatische theorie van sociale afstanden of 'ordes van vervreemding' die een routinematig oponthoud veroorzaken van de gewone gang der gebeurtenissen en daardoor de reflexiviteit van het dagelijkse handelen uitrekken tot een methodische levensvorm. Zo'n pragmatisch verband tussen culturele creativiteit en distantisering in tijd (onthaasting) en ruimte (decentrerend of vervreemding) specificceert minimale, relatieve en contextuele

voorwaarden voor intellectuele autonomie die niet worden afgeleid van de sublieme onvoorwaardelijkheid van een waarheidsepistemologie. De veelgeroemde methodische twijfel van de wetenschap is niet het resultaat van een sublimerende ascese, maar komt voort uit een pragmatische beslissing om bepaalde intellectuele beslissingen nog even uit te stellen. Iedereen weet dat er een onmiddellijk en omgekeerd verband bestaat tussen twijfel en snelheid van handelen. De wetenschap streeft niet naar zekerheid maar vergroot de onzekerheid en 'verergert' daarmee de handlingsonbekwaamheid.

13. In dit verband is het niet toevallig dat Latour wetenschappers en politici van elkaar onderscheidt door erop te wijzen dat de eersten de beschikking hebben over laboratoria en de anderen niet. Dit stelt wetenschappers in staat van alles uit te proberen en vele fouten te maken voordat zij met hun uitspraken 'publiek gaan'. Ondanks het feit dat Latour de 'binnenwereld' van de wetenschap niet wil scheiden van de sociale 'buitenwereld' houdt hij daarom impliciet rekening met het bestaan van een aparte plek waarin kan worden gekapitaliseerd op intellectuele vertragingseffecten. Misschien nog signifikanter in dit verband is zijn aandacht voor inscripties als het typische product van deze vertraagde interactie (bijvoorbeeld Latour 1983). Verder redenerend zou men tegen Latour kunnen inbrengen dat zijn 'politieke' analyse van de wetenschappelijke feitenproductie de praktische materialiteit van inscripties al te gemakkelijk identificeert met de noodzaak van epistemologische reïficatie. Hoewel feiten natuurlijk worden hardgemaakt doordat ze worden opgeschreven, laat de manier waarop ze worden opgeschreven (bijvoorbeeld als spiegels van een objectieve natuur, of als reflexieve cirkelredeneringen, vergelijk Pels 2000b) kritische verschillen toe die er wel degelijk toe doen als men slechte redeneringen van goede wil onderscheiden. In zijn meest recente werk lijkt Latour deze kwaliteitsverschillen veel duidelijker te thematiseren, en het kan niet toevallig zijn dat zijn expliciete aandacht voor moraal en ethiek nu een zekere relativisering veroorzaakt van het 'snelle' en 'harde' imago van de wetenschap-als-politiek – die toch lange tijd de dominante matrix en kernmetafoor van de actor-netwerktheorie heeft gevormd. De morele competentie wordt namelijk gedefinieerd als het scheppen van onzekerheid over de juiste relatie tussen middelen en doelen, en als een houding van zorg die ervoor zorgt dat mensen (en natuurlijk dingen) niet te snel als middelen worden beschouwd. Met andere woorden: de rehabilitatie van de ethiek introduceert een ethos dat haaks staat op de machiavellistische politiek van stabilisatie en *blackboxing* waarvoor Latour zo vaak scheef is aangekeken. Het vertragingseffect van de ethiek wordt aangevuld door dat van de politieke ecologie (en dat van de politieke epistemologie in het algemeen), die wordt aangeraden om 'de tijd te nemen', 'in het tempo van de schildpad', kortom om het tempo te verlagen (*ralentir*) in het zicht van de urgenties van het handelen (Latour 1999, 11-16, 41, 211-212; zie ook Latour 2002).

Literatuur

- Adam, B. (1990) *Time and social theory*. Cambridge, Polity Press.
- Ágh, A. (1989) The 'triangle model' of society and beyond. In: V. Gáthy (red.) *State and civil society. Relationships in flux*. Budapest, Institute of Sociology of the Hungarian Academy of Sciences, pp. 1-10.

- Armitage, J. (1999) Paul Virilio. An Introduction. In: Idem (red.) Paul Virilio. *From modernism to hypermodernism and beyond*. Londen, Sage, pp.1-23.
- Beck, U. (1992) *Risk society*. Londen, Sage.
- Beck, U. (1997) *The reinvention of politics*. Cambridge, Polity Press.
- Bourdieu, P. (1998a) *Practical reason. On the theory of action*. Cambridge, Polity Press.
- Bourdieu, P. (1998b) *Over televisie*. Amsterdam, Boom.
- Bourdieu, P. (2000) *Pascalian meditations*. Cambridge, Polity Press.
- Brubaker, R. (1984) *The limits of rationality*. Londen, Allen & Unwin.
- Cozzens, S. (1990) Autonomy and power in science. In: Idem en T. Gieryn (red.) *Theories of science in society*. Bloomington, Indiana University Press, pp.164-184.
- Crook, S., J. Pakulski en M. Waters (1992) *Postmodernization. Change in advanced societies*. Londen, Sage.
- Etzkowitz, H. en L. Leydesdorff (1995) The triple helix. University-industry-government relations. A laboratory for knowledge-based economic development. *EASST Review* 14 (1), pp. 14-19.
- Finnegan, R. (1988) *Literacy and orality. Studies in the technology of communication*. Oxford, Blackwell.
- Fox Keller, E. (1985) *Reflections on gender and science*. New Haven, Yale University Press.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and self-identity*. Cambridge, Polity Press.
- Gieryn, T. (1983) Boundary-work and the demarcation of science from non-science. Strains and interests in professional ideologies of scientists. *American Sociological Review* 48, pp. 781-795.
- Gieryn, T. (1995) Boundaries of science. In: S. Jasanoff, G.E. Markle, J.C. Petersen en T. Pinch (red.), *Handbook of science and technology studies*. Londen, Sage, pp. 393-443.
- Goody, J. (1977) *The domestication of the savage mind*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Goody, J. en I. Watt (1968) The consequences of literacy. In: J. Goody (red.) *Literacy in traditional societies*. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 27-68.
- Hirst, P. (1994) *Associative democracy*. Cambridge, Polity Press.
- Kellner, D. (1999) Virilio, war and technology. Some critical reflections. In: J. Armitage (red.) Paul Virilio. *From modernism to hypermodernism and beyond*. Londen, Sage, pp. 103-125.
- Lash, S. (1990) *Sociology of postmodernism*. Londen, Routledge.
- Lash, S. en J. Urry (1994) *Economics of sign and space*. Londen, Sage.
- Latour, B. (1983) Give me a laboratory and I will raise the world. In: K. Knorr en M. Mulkey (red.) *Science observed*. Londen, Sage, pp. 141-170.
- Latour, B. (1993) *We have never been modern*. Cambridge, Harvard University Press.
- Latour, B. (1999) *Politiques de la nature. Comment faire entrer les sciences en démocratie*. Paris, La Découverte.
- Latour, B. (2002) Morality and technique. The end of the means. In: D. Pels, K. Hetherington en F. Vandenberghe (red.) *Sociality/materiality. The status of the object in social science*, speciaal nr. van *Theory, Culture and Society*, te verschijnen.
- Leydesdorff, L. (1995) The triple helix as a social achievement. Evolutionary origins and consequences of triadic communications. *EASST Review* 14 (1), pp. 70-73.
- Luhmann, N. (1982) *The differentiation of society*. New York, Columbia University Press.
- Marshall, P.D. (1997) *Celebrity and power. Fame in contemporary culture*. Minneapolis, University of Minnesota Press.

- Meyrowitz, J. (1985) *No sense of place. The impact of electronic media on social behavior*. New York, Oxford University Press.
- Ong, W.J. (1982) *Literacy and orality. The technologization of the world*. Londen, Methuen.
- Pels, D. (1990) De natuurlijke saamhorigheid van feiten en waarden. *Kennis & Methode* XIV (1), pp. 14-43.
- Pels, D. (1993) *Het democratisch verschil. Jacques de Kadt en de nieuwe elite*. Amsterdam, Van Gennep.
- Pels, D. (1998) *Property and power in social theory. A study in intellectual rivalry*. Londen, Routledge.
- Pels, D. (1999) Performatiefl Een sinterklaasvisie op de sociale werkelijkheid. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 26 (1), pp. 92-123.
- Pels, D. (2000a) *The intellectual as stranger. Studies in spokespersonship*. Londen, Routledge.
- Pels, D. (2000b) Reflexivity. One step up. *Theory, Culture and Society* 17 (3), pp. 1-25.
- Pels, D. en H. te Velde (red.) (2000) *Politieke stijl. Over presentatie en optreden in de politiek*. Amsterdam, Het Spinhuis.
- Plato (1987) *The last days of Socrates*. Harmondsworth, Penguin Books.
- Plato (1994) *Gorgias*. Oxford, Oxford University Press.
- Ray, L. en A. Sayer (red.) (1999) *Culture and economy after the cultural turn*. Londen, Sage.
- Virilio, P. (1986) *Speed and politics. An essay on dromology*. New York, Semiotext(e).
- Walzer, M. (1984) Liberalism and the art of separation. *Political Theory* 12 (3), pp. 315-330.
- Wood, D. (1993) *The power of maps*. Londen, Routledge.
- Young, M. en T. Schuller (red.) (1988) *The rhythms of society*. Londen, Routledge.